

Patrimoni,
didàctica,
recreació

1936-1939. El tractament del conflicte a l'educació pública de Catalunya des de la memòria democràtica

Axel Baiget Morrerres

Grup Guerra Civil i Exili dels Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya
Correspondència: smane@xtec.cat

Víctor Ferreira Villalonga

Grup Guerra Civil i Exili dels Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya
Correspondència: vferreir@xtec.cat

Sònia Mañé Orozco

Grup Guerra Civil i Exili dels Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya
Correspondència: smane@xtec.cat

Text presentat i acceptat a les I Jornades Internacionals sobre Patrimoni del conflicte. Figueres, 2023

Enviat: 15/04/2024

Acceptat: 30/06/2024

Resum: Des d'alguns Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, s'ha vist la necessitat de tenir en compte tant recordar i ensenyar a l'alumnat les lluites que hi ha hagut al nostre país per aconseguir i defensar una societat més justa i democràtica, com dignificar les persones que han patit o han mort en la lluita per aquests ideals. Les propostes didàctiques dissenyades s'emmarquen en els fets de la Guerra Civil, l'exili i la repressió franquista, sota una perspectiva vinculada a la memòria democràtica.

Paraules clau: Camps i Entorns d'Aprenentatge, Memòria Democràtica, Educació, Guerra Civil espanyola, Exili

Abstract: From some Learning Fields and Environments of the Department of Education of the Generalitat of Catalonia, it has been seen the need to consider both remembering and teaching the students the struggles that there have been in our country to achieve and defend a more just and democratic society, how to dignify the people who have suffered or died in the fight for these ideals. The didactic proposals designed are framed in the events of the Civil War, exile and Franco's repression, under a perspective linked to democratic memory.

Keywords: Centers and Environments of Learning, Democratic Memory, Education, Spanish Civil War, Exile

Resumen: Desde algunos Campos y Entornos de Aprendizaje del Departamento de Educación de la Generalidad de Cataluña, se ha visto la necesidad de tener en cuenta tanto recordar y enseñar al alumnado las luchas que ha habido en nuestro país para conseguir y defender una sociedad más justa y democrática, como dignificar a las personas que han sufrido o han muerto en la lucha por estos ideales. Las propuestas didácticas diseñadas se enmarcan en los hechos de la Guerra Civil, el exilio y la represión franquista, bajo una perspectiva vinculada a la memoria democrática.

Palabras clave: Campos y Entornos de Aprendizaje, Memoria Democrática, Educación, Guerra Civil española, Exilio

Què són els Camps i Entorns d'Aprenentatge?

Els Camps i Entorns d'Aprenentatge (a partir d'ara CdA i EdA) són serveis educatius de suport curricular i de caràcter interterritorial que treballen conjuntament amb els centres educatius del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya i que ofereixen la possibilitat de participar a alumnat de les diferents etapes educatives, en activitats didàctiques innovadores relacionades amb el patrimoni natural i/o històric. És per això que aquests Camps i Entorns d'Aprenentatge s'ubiquen en entorns rellevants pel seu interès patrimonial. Aquestes activitats es dissenyen com a situacions d'aprenentatge inserides al projecte curricular del centre educatiu que visita el Camp o l'Entorn.

El valor afegit d'aquests serveis educatius és promoure l'aprenentatge competencial dels alumnes a partir d'activitats didàctiques en entorns naturals, socials i culturals singulars de Catalunya. A més, degut a la seva situació estratègica de proximitat als centres, esdevenen agents per donar suport i acompanyar els centres educatius cap a la transformació educativa, des de la mirada de la disciplinarietat, especialitat i expertesa temàtica de cada CdA/EdA.

Per què un grup sobre Guerra Civil i Exili?

Des dels Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya que proposem activitats sobre la Guerra Civil, l'exili i la repressió franquista posterior al conflicte bèl·lic, hem vist la necessitat de tenir en compte d'educar l'alumnat català en la memòria democràtica, sota els preceptes de veritat, justícia i reparació, en relació als fets de la Guerra Civil i l'exili (1936-1939).

Un dels valors de la proposta és que, tot i tractar-se d'un esdeveniment acotat a un moment i context històric determinat, la mirada competencial amb què es dota a les activitats desenvolupades, fa que l'aprenentatge adquirit a través d'aquestes, possibiliti la investigació, anàlisi i comprensió de qualsevol dels grans conflictes ocorreguts al llarg del segle XX i actualment al món. Així mateix, l'orientació metodològica desenvolupada proposa una reflexió a l'alumnat en el sentit de veure la sense raó de la guerra com a manera de resoldre conflictes.

Les propostes dels set camps i entorns (Barcelona, Canigó, Flix, Monestirs del Cister, Noguera, Pujalt i Ripollès) que desenvolupen activitats didàctiques referents a la guerra civil i l'exili són diverses, no només per la tipologia d'espais i aspectes que desenvolupen (vida quotidiana en temps de guerra a la ciutat, instrucció militar, col·lectivització,

sanitat en temps de guerra, solidaritat internacional, espais de la Batalla del Segre, espais de la Batalla de l'Ebre, exili i camps de concentració...), sinó també per les edats a qui van dirigides. Davant l'actual puixança d'actituds intolerants i totalitàries en la nostra societat, considerem essencial la inclusió curricular, tant a Educació Primària, com a Secundària, d'aquesta temàtica; adaptant les característiques del discurs educatiu a cadascuna de les edats i considerant els principis bàsics de l'educació emocional, en la direcció de tenir en compte la manera de canalitzar els sentiments de cada franja d'edat. Així mateix es contempla, en el relat de les activitats proposades, la perspectiva de gènere, donant rellevància al paper de les dones en el conflicte.

És per tot això, que s'ha constituït aquest grup de treball entre camps i entorns per així poder donar a conèixer a alumnat i docents les possibilitats de treballar en espais reals de memòria aquests fets tràgics de la nostra història recent.

Activitats proposades

CdA de Barcelona

La Guerra Civil espanyola a Barcelona

Des del CdA de Barcelona enfoquem la proposta sobre la Guerra Civil des d'un Projecte Compartit de Secundària, preferentment a 4t d'ESO. Ens focalitzem en descobrir com va ser la vida quotidiana a la ciutat i com la guerra va canviar Barcelona, a la vegada que també analitzem la repressió franquista que es va patir un cop acabada la guerra agafant com a fil conductor l'exemple del que va patir el Molt Honorable President de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys.

Objectius

Els principals objectius de l'activitat són:

- Recuperar la memòria històrica dels fets ocorreguts a la Guerra Civil.
- Identificar i argumentar, al llarg del recorregut, els esdeveniments rellevants i els agents implicats en els punts de l'itinerari a la ciutat de Barcelona.
- Analitzar els fets històrics, les causes i les conseqüències que esdevingueren derivades de la guerra.
- Desenvolupament del projecte

El Projecte Compartit està pensat per tal de desenvolupar-se en quatre sessions i es contemplen dues activitats realitzades a les aules de l'institut que realitza el projecte i dues sortides per Barcelona.

La primera sessió es basa amb una activitat d'introducció i contextualització dinamitzada pel propi professorat del centre educatiu a les aules de l'institut. Per a dur-la a terme disposen d'una maleta pedagògica creada pel CdA de Barcelona i d'una sessió de treball previ entre docents per a explicar-ne la dinàmica. A través de diverses imatges dels principals esdeveniments de la guerra així com de documentació escrita, es treballa l'evolució del conflicte en els dos bàndols: el republicà i el franquista. Tot aquest treball de contextualització es posa en comú mitjançant un mural penjat prèviament a l'aula que s'anirà completant al llarg de la segona sessió.

La segona sessió es compon d'una sèrie de presentacions que duen a terme el propi alumnat per tal de consolidar els aprenentatges adquirits a la primera sessió. La presentació es basa en l'explicació dels diversos ítems treballats a la primera sessió exposats

de forma cronològica i per bàndols. Les presentacions no han de superar els 15 minuts i es realitzen a les mateixes aules de l'institut que realitza el projecte.

En la tercera sessió el grup-classe realitza un itinerari guiat i contextualitzat pel propi alumnat recorrent el centre de Barcelona. Alguns dels espais i temàtiques explicades pels alumnes són: els trets al monument a Colom, l'Hotel Continental (George Orwell), l'antic edifici de telefònica (fets de Maig 37), biblioteca Andreu Nin, Sant Felip Neri i el monument a les víctimes dels bombardeigs de 1938 entre d'altres.

Finalment, en una quarta sessió, es treballa la repressió franquista. Aquesta jornada es du a terme en diversos espais de Montjuïc. Així doncs, es realitza un itinerari guiat i contextualitzat pel servei educatiu del Castell de Montjuïc i pel Cementiri de Montjuïc amb el fil conductor del Molt Honorable president de la Generalitat de Catalunya Lluís Companys, analitzant com va ser l'empresonament, el judici, l'afusellament i l'enterrament.

Als centres educatius també se'ls recomana visitar altres espais de la ciutat relacionats amb la temàtica com poden ser els diversos refugis o la bateria antiaèria museïtzats pel MUHBA, l'exposició permanent del MNAC dedicada al cartellisme propagandístic i dinamitzada pel propi museu o assistir a algun dels altres CdA o EdA amb propostes sobre la Guerra civil espanyola i l'Exili per a complementar-ne la mirada.

I en el seu màxim desenvolupament, el projecte compartit aspira a vincular dos centres educatius de tal manera que l'alumnat pugui desplaçar-se, si cal amb la modalitat estada o sortida, per gaudir *in situ* de les explicacions dels respectius itineraris, i altres propostes del propi CdA vinculades amb la temàtica, i poder així compartir reflexions sobre els fets presentats entre iguals.

La Guerra Civil Espanyola continua avui en dia essent un tema de controvèrsia i debat a la nostra societat. La disputa d'un estat separat entre dos pobles ha comportat l'enfrontament a la guerra civil i les discussions i/o decisions polítiques actuals derivades del passat. Al llarg de la temàtica GUERRA CIVIL es pretén recuperar la memòria històrica dels fets, incidint en el nostre cas, a la ciutat de Barcelona. Quins fets desencadenaren la guerra? Quins agents hi participen? La situació social i política actuals ens estan duent a repetir els errors del passat?

EdA del Canigó

L'Entorn d'Aprenentatge del Canigó es troba situat a Prada, al Conflent, a la Catalunya Nord, administrativament dins l'Estat Francès en el departament fronterer del Pirineus Orientals. Per la seva localització, l'àmbit de treball de l'Exili republicà és un dels nostres puntals i oferim la possibilitat de treballar curricularment la temàtica a partir de sortides i sobretot estades de dos a cinc dies. Tot trepitjant història, realitzem activitats que pretenen transmetre aquesta memòria, les semblances amb problemàtiques actuals, la conscienciació dels valors democràtics i la lluita per mantenir-los. El sol fet de visitar l'espai en qüestió i viure'l en primera persona, així com l'experiència de l'estada ofereix a l'alumnat experiències vivencials i significatives per al seu aprenentatge. Els espais on duem a terme les nostres experiències educatives són:

Itinerari de l'Exili:

L'itinerari de l'Exili és una activitat que segueix el camí que varen fer les autoritats republicanes i milers de persones anònimes el febrer de 1939 camí de l'Exili. Es tracta d'un Itinerari que surt de les afores de la Vajol, puja fins el Coll de lli per on creuem "la ratlla", baixem fins el primer poble de l'Estat francès, les Illes i retornem cap el Coll de Manrella.

L'itinerari, més enllà de trepitjar camins històrics, pretén que els alumnes empatitzin amb els fets històrics de l'èxode republicà de 1939 cap a l'exili de sud a nord, però també ens dona peu (de les Illes al Coll de Manrella) a presentar els coneguts com a "*chemins de liberté*", camins per on milers de jueus i altres col·lectius, els evadits de França, varen fugir del nazisme.

Aquests exilis de sud a nord i de nord a sud, el paper de la frontera i el fet que la creuem dos cops durant el mateix itinerari, ens permet reflexionar sobre l'actualitat, la cruïlla de les fronteres i els milions de refugiats que avui en dia es juguen la vida per creuar una "ratlla". Ho acompanyem amb imatges, lectura de textos i algun objecte significatiu.

Platja d'Argelers:

A partir d'imatges històriques i textos de protagonistes traiem de sota la sorra de l'oblit un dels episodis més penosos de la història de la República Francesa i tristos dels nostres avantpassats: el camp de concentració d'Argelers. I més enllà de donar a conèixer els fets històrics, les condicions de vida d'aquest i altres camps de concentració, el seu dia a dia, la seva organització, les seves diferents etapes, el com es podia escapar d'aquests inferns, proposem que cada alumne obtingui un dispositiu de memòria per combatre l'oblit. Asseguts sobre la sorra d'Argelers, cada alumne ha d'omplir una "bosseta" amb un polsim de sorra de la platja d'Argelers i escriure tres coses: el lloc, la data i una paraula que per a ell recordi o sintetitzi els fets explicats. Aquesta bosseta amb la sorra d'Argelers pretén ser un dispositiu de memòria que els alumnes se'n duen a casa seva.

Acabem l'activitat a la platja d'Argelers gravant un petit vídeo on tots els alumnes representen el filferat que marcava els límits del camp i dient la paraula que han escrit a la bosseta amb la sorra d'Argelers.

Cotlliure:

Visitar Cotlliure és visitar la tomba del poeta Antonio Machado. Però més enllà de recordar la memòria del poeta com a símbol de l'exili republicà, visitem en primer lloc, el Castell de Cotlliure.

Poca gent sap que durant el 1939 el castell de Cotlliure fou el primer camp disciplinari de l'Estat Francès on s'hi varen tancar líders sindicals, comunistes, anarquistes i brigadistes internacionals. Dins els seus murs, els defensors de la democràcia i les llibertats,

els vençuts de la Guerra Civil Espanyola reberen un tracte inhumà, pel sòl fet de defensar unes idees i uns valors. Recuperem la seva memòria i la rescatem de la profunditat dels seus calabossos a través d'una visita al castell on hi ha una exposició permanent i també es poden observar els sinistres calabossos on foren tancats els republicans.

Després de la visita al castell anem al cementiri per visitar la tomba del poeta Antonio Machado. Allà reflexionem sobre el paper dels intel·lectuals, la importància dels cementiris com a lloc de memòria i contraposem com s'ha potenciat la memòria del poeta exiliat i s'ha silenciats els segrestats al Castell de Cotlliure. Invitem a través del diàleg a reflexionar sobre quines memòries recuperem i quines resten a l'oblit. L'activitat s'acaba amb la lectura de poemes dels alumnes. Prèviament, presentem als alumnes els dos darrers versos que Antonio Machado va escriure a Cotlliure: “ *Estos días azules y este sol de la infancia...*”. A partir d'aquests versos, l'alumnat ha d'acabar el poema, ficant-se a la pell del poeta. Llegint poesia, arma contra el feixisme, acabem la visita a Cotlliure.

Descoberta de Prada:

L'activitat Descoberta de Prada proposa que els alumnes a partir de la recerca autònoma ajudats o bé per un mapa digital amb informació, o bé a través d'un mapa de paper i unes targetes amb qüestions, han de cercar diferents espais de la Vila de Prada seguint les petjades de dos il·lustres exiliats: Pau Casals i Pompeu Fabra. Seguint els dos mestres els alumnes coneixen la vida d'aquests intel·lectuals durant el seu exili i l'aportació cultural que dugueren a terme i perduren encara a dia d'avui a Prada. L'activitat es conclou al cementiri de Prada, on fem una posada en comú i visitem la tomba de Pompeu Fabra on reflexionem sobre el respecte a totes les llengües del món i la riquesa de la diversitat cultural.

Sant Miquel de Cuixà:

El monestir romànic de Sant Miquel de Cuixà fou l'espai d'acollida d'un conjunt de monjos que degut, entre altres qüestions, a l'afer de l'Abat Escarré criticant el règim franquista s'hagueren d'exiliar de Montserrat l'any 1965. El Monestir amb l'arribada dels monjos esdevingué una casa de refugi i exili per totes aquelles persones que durant el tardofranquisme i primers anys de la transició s'oposaven al règim: des de joves militants catòlics catalanistes passant per independentistes d'esquerres o anarquistes.

L'activitat que duem a terme pretén recuperar aquell espai de lluita, reflexió, diàleg i convivència que fou el monestir de Cuixà durant el tardofranquisme. Els alumnes, dividits en petits grups han de reflexionar a partir de diferents qüestions actuals que els hi oferim mitjançant preguntes (societat de consum, refugiats, canvi climàtic, feminisme, respecte a les minories...). Tanquem l'activitat fent un debat conjunt, on l'alumnat té la paraula. Complementem l'activitat escoltant el cant del ocells de Pau Casals dins l'església romànica i posant de rellevància els valors universals que des de l'abat Oliba, passant per Pau Casals i els monjos exiliats de Montserrat transpiren entre les parets del monestir.

Memorial de Ribesaltes:

El Memorial de Ribesaltes ofereix la possibilitat de visitar un camp de concentració que durant el segle XX fou testimoni de les penúries de quatre col·lectius víctimes dels conflictes bèl·lics europeus: exiliats republicans, jueus, gitanos i *harkis* algerians. Tots ells pateixen la violència d'Estat a través de les seves polítiques concentracionàries cap a col·lectius que en el seu moment foren etiquetats com a indesitjables.

Durant la visita al Memorial, després de fer la cronologia de l'espai i la visita exterior que recorda el seu funcionament i les dures condicions de vida, encomanem als alumnes dos objectius: escoltar un testimoni concret a partir d'una audició i elegir i reflexionar sobre un objecte de l'exposició permanent. Al final de la visita, tots junts acabem discutint i

debaten la situació actual de les polítiques migratòries i la crisi dels refugiats des d'una perspectiva històrica. Quins son els indesitjables dels segle XXI?

Maternitat Suïssa d'Elna

Visitar la Maternitat d'Elna comporta conèixer una història d'esperança i solidaritat enmig de l'horror de la guerra i l'exili. La Maternitat fou una illa de pau, enmig de l'infern.

Iniciem la visita amb la visualització d'un vídeo del testimoni de l'Elisabeth Eidenbenz, fundadora i protagonista de la Maternitat, i continuem amb una presentació a partir de material fotogràfic on coneixem la història de la Maternitat. Per últim, els alumnes recorren l'edifici lliurement.

La visita de la Maternitat d'Elna és, en el marc d'una estada, sempre la darrera activitat que duem a terme. Entenem que el missatge de solidaritat i esperança que es desprèn de l'espai és l'ideal per concloure una estada on hem rememorat episodis foscos de la nostra història. És en aquest marc on acabem recapitulant les activitats que hem fet i transmetem als alumnes la importància de la memòria, entendre d'on venim i com aquesta memòria ens ha d'empènyer a treballar per unes societats més justes, igualitàries i inclusives davant l'augment del feixisme i la xenofòbia.

Altres activitats sobre l'exili:

Més enllà de les activitats presentades anteriorment, també hi ha espais de memòria on de forma menys recurrent, realitzem activitats. Son espais que visitem sobretot en estades de més de tres dies o per interès dels centres i que ens serveixen per complementar el paquet d'activitats que proposem per treballar l'exili i la resistència.

- Memorial d'Argelers: Petit memorial situat al poble d'Argelers que ens serveix com a introducció i emmarcament de l'activitat de la platja d'Argelers. a través d'una visita guiada d'aquests petit memorial coneixem la història del camp d'Argelers. Completem l'activitat desplaçant-nos a peu (uns 3 quilòmetres) fins a la platja d'Argelers.
- MUME (Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera): A través d'una visita guiada de l'espai museogràfic ens situem cronològicament els esdeveniments que transcorren des de la Guerra Civil fins a la suposada restauració democràtica. Visita que ens serveix com a introducció a una estada de diferents dies.
- Figueres: darrera ciutat republicana: Recorregut que ens porta a conèixer els escenaris de la darrera ciutat Republicana. Des del Castell de Sant Ferran fins al centre històric. A través d'imatges i textos recordem la figueres republicana, la Gernika catalana.

El nexce entre les diferents activitats: la maleta

Totes les activitats descrites anteriorment es treballen en el context d'una estada a l'EdA del Canigó d'una durada que pot variar de dos dies i cinc dies. Majoritàriament les estades per treballar sobre l'exili son o bé de dos o tres dies. En el transcurs d'aquestes, sempre s'intenta donar un ordre en el transcurs de les activitats que tingui un sentit. Així iniciem sempre l'estada realitzant l'itinerari de l'exili i acabem l'estada a la Maternitat d'Elna. Enmig, depenen de les activitats escollides pels centres, procurem que tingui una lògica o bé cronològica o bé argumental.

Però el que uneix, el que ens fa de fil conductor al llarg de l'estada, és un objecte: una maleta. La maleta ens acompanya al llarg de les activitats i tot l'alumnat participant l'ha d'anar traginant amb l'objectiu que acabi arribant a la Maternitat d'Elna el darrer dia. Aquesta maleta, que està tancada amb corda vella, té diferents objectius:

- Fer que l'alumnat empatitzi amb els republicans catalans i espanyols que prengueren els camins de l'exili.
- Ser un objecte tòtem, un dispositiu de memòria que quedi en el record de l'alumnat i aportí significat a l'aprenentatge.
- Dotar d'una responsabilitat a l'alumnat: entre tots fer que la maleta arribi al seu destí.
- Jugar amb la curiositat i l'element sorpresa: que hi haurà dins la maleta?

El darrer dia, després de la visita a la Maternitat d'Elna i en la conclusió final de l'estada, fem el tancament amb l'obertura de la maleta, tancant el cercle iniciat un o dos dies abans. El que trobem a dins, ens ho guardem d'explicar-ho, només diem que és un símbol, un darrer dispositiu de memòria, per mantenir la memòria viva perquè una societat que no coneix la seva memòria és una societat que cau en l'oblit i sense memòria no hi ha veritat i sense aquesta mai pot haver-hi justícia.

Cda de Flix

Des del Cda de Flix compartim la proposta d'activitats didàctiques que realitzem, seqüenciada per nivells dins de la branca ENTORN HISTÒRIC, entorn als escenaris de la Batalla de l'Ebre presents a la nostra localitat i, en alguns casos, en poblacions veïnes de la Terra Alta.

Comunitat de mitjans (1r, 2n i 3r).

Descobrim el poble I

Fer una ullada enrere en el temps, ens ajuda a comprendre d'on venim. D'aquesta manera, obrim el calaix del temps visitant dos espais emblemàtics locals. Un joc de preguntes, interpel·la a conèixer singularitats del refugi antiaeri del Carrer Sant Josep de Flix a vista d'infant, i acabem descobrint zona del Pas de barca, on una activitat ens acompanya amb la descoberta d'un dels dos únics passos de barca actius al tram final de l'Ebre.

Comunitats de grans (4t, 5è i 6è).

Descobrim el poble II

Què en sabem de les guerres? Com afecten a la població? En aquesta activitat farem una introducció al que significà la Batalla de l'Ebre per una població com era Flix l'any 1938. Anirem a la descoberta i interactuem amb els espais del patrimoni històric local com són el refugi antiaeri de Flix i l'icònic Castell Nou tot descobrint-ne els secrets que alberguen al seu interior.

Primer cicle d'ESO (1r i 2n).

La Batalla de l'Ebre

Flix va ser una de les primeres poblacions de Catalunya bombardejades des de l'aire durant la guerra civil espanyola, a causa de la seua posició estratègica durant el conflicte, i cabdal en el sí de la Batalla de l'Ebre, un dels episodis més crus. Tractarem de reviure i descobrir els seus escenaris, a través del joc cooperatiu, tot visitant el Castell Nou i el refugi antiaeri, des d'una mirada actual, imparcial i constructiva, a fi de generar consciència i debat sobre els conflictes armats.

Segon cicle d'ESO (4t).

Projecte de recerca La Batalla de l'Ebre

Conjunt d'activitats de descoberta i recerca en equip, sobre un tema tant arrelat al territori, com va ser aquest episodi tan significatiu de la Guerra Civil. Tractem de reviure i descobrir els seus escenaris (refugis, trinxeres i Castell Nou), des d'una mirada actual i constructiva, a fi de generar consciència i debat sobre els conflictes armats. Possibilitat de visitar el Centre d'Interpretació 115 dies o el museu La Trinxera, el Poble Vell de Corbera d'Ebre i la Cota 402.

CdA els Monestirs del Cister

El primer comiat de les Brigades Internacionals

El CdA els Monestirs del Cister té la seva seu a l'alberg de l'Espluga. El 25 d'octubre de 1938 en aquest espai va tenir lloc el primer comiat de les Brigades Internacionals. Aquest fet no es va poder ubicar a l'espai indicat fins el 2003 gràcies a la recerca que va dur a terme Nil Thraby. A partir d'aquesta troballa i utilitzant diverses fotografies de Robert Capa, Henry Buckley, Pau-Lluís Torrens d'entre altres es va començar a gestar, l'any acadèmic 2012-13, una activitat des del CdA els Monestirs del Cister. Des del Camp d'aprenentatge també es va realitzar una exposició permanent ubicada al mateix espai i que serveix com a recurs pedagògic. A partir d'aquestes primeres iniciatives es va anar millorant l'activitat didàctica. Un enriquitment i replantejament que seguim i seguirem realitzant amb les aportacions de nou material didàctic, com és el cas d'un mural de l'artista Roc Blackblock, i les noves recerques que es realitzen des del Camp d'aprenentatge.

L'activitat sobre el primer comiat de les Brigades Internacionals està dirigida a alumnat de 4t d'ESO o batxillerat i té una durada d'un matí. Com qualsevol altra activitat que s'ofereix des del CdA, s'hi engloba un treball previ, la sortida en sí i un treball posterior.

Treball previ

El treball previ proposat per aquesta activitat pretén aproximar-se al coneixement de les Brigades Internacionals i al seu comiat que va tenir lloc a l'actual Alberg de l'Espluga. Es configura a partir de dues activitats on s'utilitzen fonts primàries. Així doncs, a partir de tres cartes de brigadistes internacionals provinents del Fons Abraham Lincoln, l'alumnat comença a conèixer qui podrien ser els brigadistes internacionals i en descobreixen

diversos aspectes de la seva vida quotidiana. Les cartes que conformen aquesta primera activitat són escrites en anglès i traduïdes al català fet que permet, si es vol, treballar la llengua anglesa a partir d'aquesta lectura. Un cop l'alumnat té una primera noció de qui eren els brigadistes internacionals, se'ls introdueix l'espai de memòria que visitaran a partir d'una altra font primària: les fotografies. A través de diverses fotografies fetes pels grans fotoperiodistes de guerra del moment (Capa, Buckley, Torrens...) l'alumnat descobreix la relació de l'espai amb les brigades i el seu comiat; i permet l'anàlisi i reflexió sobre diversos aspectes de l'acte que es va dur a terme a l'alberg el 25 d'octubre de 1938. Aquesta descoberta es fa mitjançant la cerca inversa per imatges.

La sortida a l'espai de memòria

La visita a l'espai de memòria per tal d'aprofundir en el coneixement de les Brigades internacionals i del seu comiat a l'Espluga de Francolí, s'inicia amb una activitat introductòria sensorial. A través de diversos sons i olors relacionats amb la guerra, l'alumnat s'aproxima al context bèl·lic de la Guerra Civil: ens situem cronològicament i fem esment dels principals fets històrics.

Amb aquest introducció contextual realitzada, s'inicia la següent dinàmica que, a través de la ludificació, l'alumnat coneixerà l'experiència personal de tres brigadistes internacionals (dos soldats i una infermera) i un fotoperiodista de l'època. Mitjançant diversos objectes dels anys 30 —bèl·lics i de vida quotidiana—, l'alumnat va veient com els personatges a descobrir podien interactuar amb cadascun dels objectes per tal d'anar trobant pistes i, finalment, descobrir qui eren. En aquesta dinàmica gamificada, el multilingüisme hi té un paper destacat ja que una part de les pistes es donen en l'idioma nadiu dels brigadistes a descobrir.

Seguidament, i a través d'un cartell de les Olimpíades antifeixistes de Barcelona que s'havien de celebrar el juliol de 1936, es veu l'espurna de l'origen d'una part, tot i que petita, dels brigadistes internacionals. A partir d'aquest cartell es fa una anàlisi crítica de diversos cartells de la Guerra Civil per tal de veure la importància de la comunicació i la propaganda dins d'aquell conflicte bèl·lic. Així doncs, a través d'un guió d'anàlisi, l'alumnat s'ha de fixar amb la importància dels colors, el llenguatge, la força comunicativa, el lema, el missatge entre d'altres.

També és interessant que l'alumnat sigui conscient de l'origen mundial dels brigadistes internacional i del volum de soldats que van fer cap a la península per tal de lluitar contra el feixisme. És per això, que per assolir aquest objectiu proposem un joc de banderes dels països originaris del brigadistes internacionals. Aquest joc ens permet anar introduint nacionalitat i quantitat de brigadistes.

En aquest moment que l'alumnat ja té un coneixement més ampli del moviment brigadista internacional, anem a analitzar més profundament l'espai de memòria en sí. Aquesta anàlisi es fa a través de dues activitats: una visita autònoma per una petita exposició que hi ha a l'alberg i una activitat de retrofotografia. Pel que fa a la primera, l'alumnat ha de resoldre una sèrie de reptes a través de l'anàlisi de diversos plafons de l'exposició. Pel que fa a la retrofotografia, se'ls explica què és i, a partir de diverses fotografies realitzades en aquell espai el dia del comiat, l'alumnat ha de realitzar diverses retrofotografies.

A través de l'anàlisi de l'exposició i de la confecció de retrofotografies, l'alumnat aprèn com va ser el comiat de les brigades internacionals a l'Espluga de Francolí. Un element que els diversos fotoperiodistes van plasmar i que els estudiants de seguida comenten és l'ambient lúdic que s'hi va viure. Així doncs acabem l'activitat de les brigades internacionals analitzant la música a la Guerra Civil i cantant diverses cançons de guerra que ens podem imaginar que van sonar aquell dia.

El treball posterior

El treball posterior té com a objectiu consolidar els aprenentatges adquirits a la sortida a la vegada que traslladar l'objecte d'estudi a un context proper i més significatiu per l'alumnat. És per això que la proposta que s'ofereix als centres és el treball de la Guerra Civil a la població d'origen del centre educatiu, focalitzada en els bombardejos. Pels centres educatius de la comarca de la Conca de Barberà s'ha preparat un sèrie de materials per tal de treballar la temàtica (entrevista a una persona contemporània als fets, mapa sobre els bombardejos i fitxes sobre la quantitat i les afectacions d'aquests).

CdA de la Noguera

La Guerra Civil al Cap de Pont de Balaguer.

La Batalla del Merengue

Aquesta visita a l'espai de memòria del Merengue (Cap de Pont de Balaguer) està pensada per a l'alumnat de segon cycle d'ESO i batxillerat.

Les estructures militars conservades i recuperades per Memorial Democràtic en els espais del Merengue i les trinxeres i búnquers de Palous, on van desenvolupar-se els enfrontaments entre els dies 22 i 28 de maig de 1938, serveixen de marc per a la visita amb grups escolars. A partir d'un diàleg permanent amb l'alumnat es construeix una idea sobre com va ser la guerra civil a la comarca —se'ls demana que preguntin a casa seva com va afectar a la seva família el conflicte armat, fent una recerca de la memòria històrica en el seu àmbit domèstic— i específicament en aquest indret on va entrar per primer cop en combat l'anomenada "lleua del biberó". La coincidència d'edat entre aquells combatents i els nois i noies que el visiten, fa augmentar l'empatia i, per tant, la comprensió d'aquell tràgic moment de la nostra història.

Augmenta l'apropament als fets històrics la manipulació dels objectes (fonts materials primàries) que acompanyen els dos indrets que es visiten: la cota franquista del Mèrquing i la posició republicana de les trinxeres de Palous. Al primer lloc s'aprofundeix sobre els fets militars, i en el segon la perspectiva més personal de la vivència tant dels soldats al front, com de les persones estimades que van deixar a la rereguarda.

Així mateix els docents del CdA de la Noguera que condueixen l'activitat, van vestits amb la roba que portaven un capità de l'Exèrcit Popular, un soldat de la lleva del biberó i una infermera de campanya. Això, sumat a la utilització de la dramatització en determinats moments de la visita, confereixen una aproximació més realista al conflicte que augmenta la possibilitat de connexió de les noies i nois amb els fets ocorreguts en aquest indret.

Per no morir en l'oblit, recuperem la memòria democràtica

Aquesta activitat forma part d'un projecte compartit amb centres educatius que s'anomena "La Guerra Civil als centres". L'objectiu de la proposta és la d'apropar la Guerra Civil a l'alumnat entre 15 i els 17 anys en el propi institut, amb una metodologia basada en el descobriment guiat i l'ús de fonts primàries (especialment fonts materials).

La proposta es posa en marxa amb la intenció de fer viva la Història tocant-la a l'etapa de batxillerat, com a alternativa a un apropament tradicional transmissiu a aquesta. A més, habitualment, en aquesta etapa educativa sol haver una manca de temps que dificulta les sortides a museus i espais patrimonials i didàctics, que alteren el ritme del centre degut a la pressió d'un calendari escolar molt determinat per les Proves d'Accés a la Universitat (PAU), que tindrà l'alumnat en acabar 2n de batxillerat. D'aquí la idea de portar la Guerra Civil al centre.

L'objectiu principal d'aquesta proposta educativa és la de la reconstrucció històrica, emprant una metodologia activa i vivencial d'apropament a la Història (el que en el món anglosaxó anomenen *living history*) basada en l'ús de fonts, combinada amb la pràctica d'una activitat d'investigació basada en una excavació arqueològica simulada. Una experiència vivencial que compta amb un alumnat protagonista que s'apropa a la història d'aquest conflicte bèl·lic de manera empàtica i emotiva, en un ambient de treball i aprenentatge en què l'alumnat aprèn de forma cooperativa a partir d'un estudi de cas. Per desenvolupar aquesta experiència d'aprenentatge, que no es pot realitzar a l'aula, es necessita espai del pati escolar i la col·laboració del CdA de la Noguera.

Consta de tres laboratoris diferents per on passa tot l'alumnat dividit en tres grups, de manera rotatòria:

- Un és l'excavació de les restes d'un soldat republicà, trobades a una trinxera. Aquí hi troben un esquelet amb una sèrie d'elements que portava el soldat, els quals aporten informació tant de la vida al front (elements bèl·lics, sanitaris, alimentació,...), com de la seva vida personal (fotografies, cartes,...), en l'estat que es localitzen en una excavació.
- Un altre on l'alumnat es troba amb una motxilla i una llauna. En la motxilla, que se suposa que porta el soldat al front, hi ha objectes originals d'època per poder refer la vida del soldat en aquesta situació bèl·lica. La llauna conté objectes que guarda la família del soldat a casa una vegada sap que és mort. En aquesta es pot refer la seva vida anterior a la guerra, tot allò que va haver de deixar de manera traumàtica.
- El tercer laboratori es basa en la classificació de diverses fonts segons la seva naturalesa. Són un conjunt de fotografies, notícies de premsa, fulletons de propaganda, mapes topogràfics, monedes, postals, etc., de la Guerra Civil. En aquesta activitat s'aprofita per parlar sobre la importància de les fonts

en el coneixement de la Història, l'ús de la simbologia i la ideologia dels bàndols enfrontats durant la Guerra Civil.

L'activitat, que dura tot un matí, finalitza amb un debat obert amb l'alumnat en relació a tres aspectes:

- Facilita l'ús de fonts un apropament comprensiu a la Història?
- Les dones van ser espectadores passives en el conflicte?
- Cal dignificar la memòria dels vençuts, o és millor tancar el tema per no obrir llagues?

CdA de Pujalt

Memorial de l'Exèrcit Popular La Guerra Civil a Pujalt

A Pujalt a l'any 1938 es va construir una base d'instrucció per on van passar 20.000 soldats que van anar al front de l'Ebre. A partir de l'any 2004 es va portar a terme una rehabilitació per part de l'Ajuntament dels barracons on dormien els soldats, cuines, refugis i altres punts d'interès que hi havia al poble, el Memorial de l'Exèrcit Popular. Tot plegat ens porta un escenari ideal per treballar la Guerra Civil espanyola.

La visita amb alumnes té els següents objectius:

- Entrar en el context del que havia estat la base d'instrucció.
- Conscienciar al voltant de les conseqüències dels conflictes.
- Conèixer la Guerra Civil espanyola.

Amb l'alumnat es porta a terme una visita que té dues parts:

- Una interior que es porta a terme al centre d'interpretació on es visita el museu on hi ha un recull d'objectes trobats a la mateixa base d'instrucció, objectes personals, cedits per excombatents i familiars, i una mica d'història dels soldats que hi vivien. Aquesta part es complementa amb un audiovisual amb les vivències reals dels que en aquell moment eren els nens del poble, on expliquen com ho van viure.
- Una exterior on es passeja pel Bosc dels Obacs, un bosc amb encant que amaga les restes reconstruïdes del que va ser la base d'instrucció del XVIIIè cos de l'Exèrcit Popular. Tot passejant entre les restes, observen i comprenen com entrenaven, com s'organitzaven i com vivien els soldats durant la Guerra Civil. El dia a dia, sentiments, relacions, etc. D'un esdeveniment proper i llunyà al mateix temps, però, del qual s'ha de mantenir la memòria per tal d'evitar que es repeteixi. Es visiten els barracons reconstruïts que feien servir alguns soldats, la zona de les tendes, un habitatge soterrat totalment camuflat reconstruït, les cuines on servien l'àpat diari, l'habitatge dels cuiners, refugi antiaeri i la defensa antiaèria. La visita té una durada aproximada d'unes 3 hores tot i que es pot allargar o escurçar segons convingui. La visita es pot complementar fent una visita pel poble als diferents punts de referència de la Guerra Civil, al llarg del poble i amb l'ajuda d'un mapa es poden anar trobant els diferents punts d'interès amb una petita placa i una petita explicació.

CdA del Ripollès

Aquest Camp d'Aprenentatge té previst desenvolupar, al llarg d'aquest curs 2023/2024, les següents activitats didàctiques en diversos espais de memòria de la comarca on es troben ubicats:

- Refugi antiaeri de Ripoll: vida quotidiana en temps de guerra. La Guerra arriba al poble.
- Hospital de Sang del Balneari Montagut: les col·lectivitzacions. Sanitat en temps de guerra.
- Les línies P de búnquers de Franco: repressió franquista. Postguerra i Guerra mundial.
- Camins de la retirada: Molló i Dòrria: exili.
- Museu de la retirada a Camprodon: l'abandonament del material bèl·lic i l'exili.
- Santuari de Núria; la desaparició del mare de Déu i l'Hospital de tuberculosos: Patrimoni i conflicte. Sanitat en temps de guerra.

Conclusions

Els Camps i Entorns d'Aprenentatge del Departament d'Educació, com a serveis educatius de suport curricular als centres, ens veiem en l'obligació moral de proposar aquestes activitats, desenvolupades en espais de memòria del territori a l'entorn de cadascun de nosaltres.

L'auge de posicionaments totalitaris i revisionistes en relació a les conseqüències dels feixismes a Europa al segle XX (entre ells el franquisme), es sustenta possiblement sobre el desconeixement. I la baula més fàcil de captar és el jovent, que pot confondre l'apropament a aquestes idees amb postures de trencament amb un sistema, el qual senten que sovint els margina social i econòmicament.

Cal que sàpiguen què va passar, i en això es centren els nostres esforços a l'hora de crear una sèrie de propostes educatives, a l'abast de les escoles i els instituts.

Com diu l'epitafi escrit en el monòlit del Merengue; recordem-ho sempre perquè mai més torni a succeir.

Bibliografia

BARDAVIO, A., MAÑÉ, S. y TORT, X. (2021). "La Guerra Civil als centres educatius: entendre el conflicte tocant la història". *Ebre*, 38, núm.11 (pp 221-232). Barcelona: Didpatri/UB. <https://revistes.ub.edu/index.php/ebre38/article/view/36888/35805>

BARDAVIO, A, GATELL, C., GALITÓ, P. i SOLSONA, R. (2012). "Arqueologia de la Guerra Civil: una aproximació des del seu ús didàctic". *Treballs d'Arqueologia*, 18. (pp 147-159). Bellaterra: UAB

BARDAVIO, A., CLOSAS, G., DE LA CUESTA, M., GATELL, C., PANADÉS, I., SABATÉ, J., SOLANES, E., SANCHO, D i SOLSONA, S. (2011). *Corba de foc. El cap de pont de Balaguer*. Col·lecció Eines de Memòria, 5. Barcelona: Memorial Democràtic.

Autoria: El present treball ha estat conceptualitzat i escrit per Axel Baiget, Víctor Ferreira i Sònia Mañé. Els i les autores han llegit i estan d'acord amb la present versió del manuscrit.

Conflictes d'interès: Els i les autores declaren no tenir cap conflicte d'interès.

Copyright: © 2024 de les autores. Presentat per a una possible publicació d'accés obert sota els termes i condicions de la llicència Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).